

Святлана Лясковіч

Полацк

Палякі вачыма беларусаў (па выніках асацыятыўнага эксперыменту)

Пытанні ўзаемадзеяння мовы і культуры вельмі актуальныя ў рэчышчы вывучэння міжкультурных зносін, у працэсе якіх паспяховая камунікацыя немагчымая пры няведанні этнічных асаблівасцей культур-камунікантаў. Мова пры гэтым выконвае своеасаблівую ролю: з аднаго боку, як сродак камунікацыі забяспечвае дыялог паміж культурамі, з другога – рэпрэзентуе светаразуменне моўцы.

Уяўленні чалавека пра свет уніфікуюцца часта ў выглядзе стэрэатыпаў. Пэўныя прынятыя ў гістарычнай супольнасці ўзоры ўспрымання абумоўліваюць распазнаванне, інтэрпрэтацыю навакольнага свету з улікам папярэдняга сацыяльнага вопыту. Упершыню паняцце стэрэатыпа прапанаваў Уольтэр Ліпман, які аналізаў сацыяльна-псіхалагічныя аспекты менавіта паводзін, дзейнасці асобы ў грамадстве. Следам за ім многія даследчыкі разглядаюць стэрэатыпы як “знакі, што з’яўляюцца вербальнай фіксацыяй пэўным чынам апрадмечаных патрэб дадзенай сацыяльнай групы, этнасу, нацыянальна-культурнага арэала, <...> як фіксаванае адлюстраванне некаторай дзейнасці, прадукты якой выступаюць у ролі прадметаў, што задавальняюць пэўныя патрэбы”¹. Напрыканцы XX ст. Вікторыя Красных прапанавала больш комплексны погляд на феномен стэрэатыпа, вылучыўшы дзве яго разнавіднасці: “Першая група стэрэатыпаў прадстаўлена стэрэатыпамі паводзін, якія захоўваюцца ў свядомасці ў выглядзе штампаў і выступаюць у ролі канона. <...> яны загадваюць, прадпісваюць пэўныя паводзіны. Другую групу стэрэатыпаў складаюць стэрэатыпы-ўяўленні, што захоўваюцца ў выглядзе клішэ свядомасці і функцыянуюць як эталоны. <...> яны загадваюць, прадказваюць не столькі самі паводзіны, колькі набор асацыяцый і прадвызначаюць моўную форму, што іх выяўляе”². Мяркуем, што ўяўленне пра другую групу стэрэатыпаў можна атрымаць у выніку асацыятыўнага эксперыменту. У межах гэтай групы

¹ Л.П. Крысин, *Этностереотипы: отражение в языке представлений о "чужом" и "своем" этносе* [в:] *Слово в современных текстах и словарях: очерки о русской лексике и лексикографии*, Москва 2008, с. 177.

² В.В. Красных, *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций*, Москва 2002, с. 179–180.

даследчыца прапануе вылучаць “стэрэатып-вобраз (форма захоўвання клішэ) і стэрэатып-сітуацыю (форма захоўвання клішэ, але апошняя можа актуалізавацца ў камунікацыі як штамп)”¹. Калі першы бытуе часта ў выглядзе пераважна візуальных вобразаў, то другі актуалізуецца ва ўзаемадзеянні людзей, выступае пэўным акцыянальным кодам.

Паспяховая міжкультурная камунікацыя абумоўлена веданнем этнічных вобразаў камунікантаў, звязаных з этнічным стэрэатыпам. “Этнастэрэатып з’яўляецца эталонам, у адпаведнасці з якім чалавек матывуе ўласныя паводзіны і чакае пэўнага тыпу паводзін ад рэальных этнічных правабразаў”². Этнічны стэрэатып – гэта заўсёды знакавае, эмацыянальна афарбаванае ўяўленне пра сваю ці чужую нацыю. “Этнічныя вобразы з’яўляюцца важнымі складнікам у карціне свету любога народа, паколькі дазваляюць не толькі абагульніць і аптымізаваць уяўленне пра сябе саміх (інтравобраз), але і выразна пазначыць на ўзроўні калектыўнай свядомасці спецыфічныя рысы прадстаўнікоў іншай этнічнай групы (экстравобраз), што, у сваю чаргу, стварае змястоўную характарыстыку прасторы іх пражывання”³.

Трэба адзначыць, што вывучэннем таго, як у свядомасці беларусаў фарміраваўся этнастэрэатып паляка, займаўся шэраг навукоўцаў. Рышард Радзiк прасачыў, як складваліся ўзаемныя стэрэатыпы беларусаў і палякаў на працягу XIX–XX ст. (да 1939 г.)⁴.

Вольга Патапова разгледзела стэрэатыпныя ўяўленні ў параўнальным аспекце на матэрыяле лексікаграфіі XIX ст.⁵, а таксама стэрэатыпы канца XX ст., прадстаўленыя ў медыя-прасторы⁶. Марыя Бабiнскa вывучала метадалогію даследавання стэрэатыпаў і правяла даследаванне ўзаемных меркаванняў-клішэ беларусаў, літоўцаў і палякаў⁷.

Вобраз Польшчы і палякаў, прадстаўлены ў перыядычным друку 1920-х гг. у гістарычным аспекце даследаваны Андрэем Кротавым⁸.

¹ *Ibidem*, с. 180.

² Ж.Б. А б и л ь д и н о в а, *Языковые средства экспликации этнических стереотипов русских, казахов и немцев (на материале рускоязычных анекдотов): автореф. дис. <...> канд. филол. наук*, Тобольск 2011, с. 3.

³ У. Л о б а ч, *Вобразы суседніх народаў у традыцыйным светапоглядзе беларусаў [у:] Беларусь і беларусы сярод суседзяў: гістарычныя стэрэатыпы і палітычныя канструкты: матэрыялы міжнар. канф., Варшава 2013, с. 40.*

⁴ Р. Р а д з i к, *Палякі – беларусы: узаемныя стэрэатыпы ў XIX–XX ст. (да 1939 г.) [у:] “Беларускі гістарычны агляд” 1997, т. 4, сш. 1–2, № 12, с. 35–59.*

⁵ О.В. П о т а п о в а, *Языковые этнические стереотипы и их представление в белорусской, русской и польской лексикографии XIX века: дис. <...> канд. филол. наук*, Минск 2005.

⁶ О.В. П о т а п о в а, *Польша и поляки в языковом сознании жителей Беларуси [у:] Актуальныя праблемы паланістыкі*, Мiнск 2008, с. 219–228.

⁷ М. B a b i ņ s k a, *Historical conditions of mutual stereotypes: belarusians, lithuanians and poles [у:] Чацвёрты міжнар. кангрэс даследчыкаў Беларусі*, Kaunas 2015, с. 68–72.

⁸ А. К р о т а ў, *Вобраз Польшчы і палякаў у беларускім перыядычным друку 1920–1929 гадоў: аўтарэф. дыс. <...> канд. гіст. навук*, Мiнск 1997.

Уладзімір Падгол вывучаў стэрэатыпы палякаў у свядомасці беларусаў у палітычным аспекце, як іх мэтанакіравана фарміравала кіроўная ўлада на беларускіх землях ад 1920-х да 1990-х гадоў¹. Беларускія стэрэатыпы адносна палякаў вывучаліся Алегам Лойкам², Ірынаю Лаппо³.

Перш чым прадставіць вынікі асацыятыўнага эксперыменту, цікава прасачыць, як вобраз паляка прадстаўлены ў традыцыйнай культуры, у фальклоры: “Ва ўяўленнях беларусаў палякі вызначаліся і шэрагам хібаў сацыяльнага і маральна-этычнага плана, сярод якіх фігуруюць авантурызм і недальнабачнасць («Мудзёр лях па шкодзе», «Аглядзеўся лях, як трасца ў нагах»), гультайства («Мазур то анно да гуляння зух»), задзірыстасць і канфліктнасць («Мазуру біцца, так як людзям хлеб з маслам з’есць»), ганарлівасць і пыха («Па чым пазнаць ляха? Што на чэраве бляха»), празмерная юрлівасць («Мазур юрлівы, за дзеўкамі, як кныр, бегае»)⁴. Як бачна, пераважна традыцыйная культура зафіксавала адмоўныя бакі характару паляка.

У дадатак да такіх характарыстык варта прывесці і даследаванне Ніны Мячкоўскай, якая вывучала парэміі і фразеалагізмы з этнонімамі. Палякі выяўлены як “шляхта і паны, але не мужыкі. <...> прымаўкі асацыююць палякаў з горадам, <...> у Польшчы і палякаў маецца слаўнае мінулае і якіясьці гістарычныя страты”⁵. “Прымаўка адзначае жывыя амбіцыі ў палякаў: У нашай Польшчы кожны хоча быць большы, <...> пра мазураў сказана, што яны любяць біцца і гуляць”⁶. У апошнім выпадку маецца на ўвазе лексема “гуляць” у значэнні “працэс адваротны працы, бесклапотнае баўленне часу”.

В. Патапава пры вывучэнні стэрэатыпных уяўленняў пра палякаў на матэрыяле лексікаграфіі XIX ст. заўважае, што “нягледзячы на блізкае суседства прадстаўнікоў беларускага і польскага народаў, узнавіць хаця б асобныя бакі моўнага стэрэатыпа паляка ў беларускай мове сярэдзіны XIX ст. па матэрыялах слоўніка І. Насовіча дастаткова складана праз невялікую колькасць кантэкстаў з вышэй указанымі этнонімамі”⁷. Гэта не дзіўна, бо Р. Радзiк адносна XIX ст. адзначае, што

¹ У. Падгол, *Стэрэатыпы паляка ў свядомасці беларусаў*, “Спадчына” 1997, № 2, с. 61–72.

² О. Ёжка, *Polak w oczach Białorusina* [w:] *Narody i stereotypy*, ed. T. Walas, Kraków 1995, s. 104–112.

³ І. Лаппо, *Stereotyp Polaka i jego profilowanie w białoruskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka” 2005, nr 17, s. 113–144.

⁴ Л. Дучыц, У. Лобач, *Палякі* [у:] *Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн.*, рэд. Т. Валодзіна, С. Санько, Мінск 2011, с. 346.

⁵ Н. Мечковская, *Национально-культурные оппозиции в ментальности белорусов (на материале белорусских паремий и фразеологизмов с этнонимами и топонимами)* [в:] *Встречи этнических культур в зеркале языка: (в сопоставительном лингвокультурном аспекте)*, Москва 2002, с. 229.

⁶ *Ibidem*, с. 230.

⁷ О.В. Потапова, *Языковые этнические...*, с. 87.

“беларускае насельніцтва, не ўспрымаўшае сябе ў катэгорыях нацыянальных, не бачыла таксама і ў паляках адзінага нацыянальнага цэлага, надстанавага, пазакласавага і пазарэлігійнага. <...> Культурная рознасць пачала ўспрымацца як нацыянальная толькі ў XX ст., адначасова з трансфармацыяй палітычнай, пазэтнічнай ідэі польскага народа ў культурную, моўна-этнічную і з ўзнiкненнем беларускага нацыянальнага руху”. Таму адсутнасць зафіксаванай вербалізацыі стэрэатыпных уяўленняў пра палякаў у XIX ст. цалкам заканамерна.

Часта этнастэрэатыпы фарміруюцца ў выніку міфалагізацыі таго ці іншага народа ў традыцыйнай карціне свету. “У адрозненне ад Украіны і Расіі, вобраз Польшчы ў традыцыйнай карціне свету беларусаў міфалагізаваны ў меншай ступені, а інтэрпрэтуецца ў кантэксце фальклорнага ўсведамлення рэальнай гісторыі”.¹ Праз непасрэднае суседства беларусы і палякі так ці інакш звязаны гістарычнымі і культурнымі кантактамі. У розныя гістарычныя перыяды гэтыя кантакты адбываліся з большай ці меншай інтэнсіўнасцю, але факт існавання ў складзе адной дзяржавы – Рэчы Паспалітай зрабіў міфалагізацыю мінімальнай.

Уяўленне беларусаў пра польскі этнас, мяркуем, можа адрознівацца ў залежнасці ад рэгіёну пражывання. Рэспандэнтамі былі абраны жыхары Беларусі з некалькіх рэгіёнаў (Віцебшчына, Міншчына, Гродзеншчына), студэнты беларускіх ВНУ. У табліцах ніжэй змешчаны адказы на наступныя пытанні анкеты, атрыманыя ў трох рэгіёнах з пазначэннем частотнасці тых ці іншых рэакцый:

1. Напішыце вашыя асацыяцыі да слова “польскі”.
2. Напішыце вашыя асацыяцыі да слова “польская”.
3. Напішыце вашыя асацыяцыі да слова “польскае”.
4. Якія, на вашу думку, станоўчыя рысы ёсць у польскім характары.
5. Якія, на вашу думку, адмоўныя рысы ёсць у польскім характары.
6. З якім тыпам знешнасці ў вас асацыюецца паляк: 1) валасы; 2) вочы; 3) постаць; 4) іншыя характарыстыкі.
7. Якія вядомыя асобы, звязаныя з Польшчай вам прыгадваюцца?
8. Якія нацыянальныя сімвалы Польшчы вы можаце назваць?
9. Назавіце колер (колеры) або колеравую гаму, што асацыюецца з Польшчай.
10. Якая традыцыя (нешта рабіць, напрыклад,) асацыюецца ў вас з палякамі?

Праўда, шэраг інфармантаў пакідалі без адказаў некаторыя пытанні, а гэта сведчыць пра тое, што не ўсе беларусы абазначаныя ў польскай культуры і яе рэаліях.

¹ У. Л о б а ч, *Вобразы суседніх...*, с. 46.

Табліца № 1. Рэакцыі на пытанні-стымулы інфармантаў Міншчыны

1.	Менталітэт 9, яблык 4, акцэнт 3, народ 3, нораў 3, чалавек 3, хлопец 2, вялікія гандлёвыя цэнтры, гаспадар, які запрашае на каву, звычай, горад, дыялект, жывапіс, капялюш, касцюм, краявід, рост, спявак, характар, цукар, шлюб, шлях
2.	Мова 24, (смачная 1) ежа 6, дзяўчына 4, інтэрвенцыя 4, архітэктура 3, гісторыя 3, жанчына 2, культура 2, мясцовасць 2, традыцыя 2, кава, літаратура, песня, спадчына, тэрыторыя, якасць
3.	Адзенне 5, слова 5, дойлідства 4, вяселле 3, жыццё 3, прадпрыемства 2, спадарства 2, адносіны, імкненне, каралеўства, меркаванне, пасланне, пасольства, сонца,
4.	Працалюбства 9, гасціннасць 7, сур'ёзнасць 6, добрыя 2, камунікабельнасць 2, пачуццё гумару 2, прадпрымальнасць 2, актыўнасць, акуратнасць, ганарлівасць, дабрадушныя, сіла, стойкасць, упэўненасць, шчодрасць
5.	Ганарлівасць 8, сквапнасць 4, скрытнасць 2, благія, ганарыстасць, жорсткасць, запальчывасць, ліслінасць, рэзкасць, славалюбства, чопарнасць, эгаізм
6.	Цёмныя валасы 7, светлыя вочы 6, блакітныя вочы 2, стройная постаць 2, зялёныя чорныя або карычневые вочы, светлыя валасы, русыя валасы, чорныя прамыя валасы
7.	Адам Міцкевіч 29, Касцюшка 2, Манюшка 2, Пілсудскі, Рушчыц, Шапэн
8.	Сцяг 16, герб 14, арол 10, чырвона-белы сцяг 8, белы арол 2, дрэво, гімн, каталіцкі крыж, цветок
9.	Чырвоны 28, белы 17, карычневые 3, бела-чырвоны 2, сіні 2, жоўты, зялёны, чорны, чырвона-белы
10.	Каляды 8, Вялікдзень 3, гуляць у футбол 2, Рождество 2, хадзіць у касцёл 2, вітацца, жартаваць

Табліца № 2. Рэакцыі на пытанні-стымулы інфармантаў Віцебшчыны

1.	Народ 3, чалавек 3, Еўропа 2, пан 2, Польшча 2, адпачынак, бізнес, будынак, верш, горад, гук пш, добры, энзык, замежны, каталікі, князь, купец, пашпарт, планез, пш-пш-пш, родныя, саюз, слоўнік, суседскі, сцяг, тавар, танец, узровень жыцця, характар, хлеб, шлях, футбаліст, яблык
2.	Мова 31, культура 4, дзяўчына 3, вёска 3, ежа 2, гісторыя 2, дзяржава 2, кілбаса 2, нацыя 2, пані 2, шляхта 2, адукацыя, актрыса, архітэктура вайна, вопратка, дабразычлівасць, зямля, казка, карона, касметыка, краіна, мэбля, нацыя, нацыянальнасць, паланізацыя, песня, прырода, Рэч Паспалітая, сям'я, шчырасць
3.	Грамадзянства 6, насельніцтва 6, кіно 3, маўленне 3, вымаўленне 2, грамадства 2, жыццё 2, свята 2, сняданне 2, адзенне, выхаванне, жыхарства, імя, каталіцтва, могілкі, мыла, панаванне, піва, прывітанне, радыё, слова, сяло
4.	Дабрата 13, адкрытасць 7, гасціннасць 4, дабрадушнасць 3, дабразычлівасць 3, ветлівасць 2, патрыятычнасць 2, прамалінейнасць 2, працалюбства 2, смеласць 2, шчырасць 2, гаварлівасць, гавораць многа на польскай мове, дасканаласць, дружалюбнасць, духоўнасць, душэўнасць, камунікабельнасць,

	культура, любяць сваю дзяржаву, мэтанакіраванасць, мяккасць, настойлівасць, патрыятызм, прамалінейнасць, прастата, пшэкі, прыветлівыя, рэлігійнасць, спагадлівасць, сумленнасць, сціпласць, тактоўнасць, хітрасць, чалавечныя, шчодрасць
5.	Хітрасць 3, агрэсіўнасць, агрэсія да іншых краін, балбатлівасць, гісторыя (перыяд польскай акупацыі), карысныя, моцны, некамунікабельнасць, нелюбоў да рускіх, падатлівасць, пачуццё ўласнай годнасці, прамалінейнасць, пшэк, самазакаханасць, самаўпэўненасць, схільнасць да спрэчак, цверды
6.	Валасы светлыя 14, вочы блакітныя 11, русыя валасы 10, карыя вочы 7, светлыя вочы 6, цёмныя валасы 5, цёмныя вочы 5, рост сярэдні 5, зялёныя вочы 4, высокі 3, брунет 2, вусы 2, невысокі 2, цёмна-русыя валасы 2, шэрыя вочы 2, белыя валасы, бландзіны, вялікія вочы, вялікія грудзі ў жанчыны, густыя валасы, доўгія валасы, звонкі голас, каталіцызм, мускулічныя, падобны з беларусамі, прама асанка, рыжыя валасы, светла-русяя дзяўчына з зялёнымі вачыма, светлы твар, статнасць, светлая скура, светлае адзенне, упэўненая хада, хударлявы целасклад, худы
7.	Касцюшка 12, Міцкевіч 7, Пілсудскі 7, Шапэн 6, Ягайла 4, Ядвіга 2, Каліноўскі 2, Буялы, Вішнеўскі, Гітлер, Жыгімонт Аўгуст, Капернік, Казімір, кароль Казімір, каталікі, Панятоўскі, Раман Паланскі, Сапега, Сапкоўскі, св. Мікалай, Neo, Snax, Tag
8.	Сцяг 10, арол 7, колеры сцяга бела-чырвоны 6, птушка 3, чырвона-белы сцяг 3, белы арол 2, кветкі 2, Кракаў 2, Шапэн 2, віскі, вышыванка, герб, герб Арол, гімн, конь, пагоня, пшэ-пшэ-пшэ, ружа, сімвалічныя колеры, старажытны горад, стужкі, сцяг на кожным доме, сцяг "Пагоня", узоры
9.	Чырвоны 35, белы 29, зялёны 10, чырвона-белы 7, блакітны 4, жоўты 4, чорны 3, аранжавы 2, сіні 2, светлыя колеры
10.	Нараджэнне Хрысова 6, пшэкаць 3, хадзіць да касцёлу 2, дзень усіх святых 2, Багаяўленне, Дзень папы рымскага, Дзень св. Мікалая, калядныя дабрачынныя вечары, крыўдзіца, Купалле, куцця, нацыянальныя святы, нацыянальныя танцы, паленне чучала, Свята трох каралёў, святкаваць Купалле, святкаваць розныя святы (Купалле і інш), святкуюць усе рэлігійныя святы, танец полька, яркія нацыянальныя касцюмы, ярмарка з нагоды Нараджэння Хрыстова

**Табліца № 3. Рэакцыі на пытанні-стымулы інфармантаў
Гродзеншчыны**

1.	Пан 4, абутак 3, горад 3, народ 3, рынак 3, магазін 2, сусед 2, сцяг 2, "Аўшан", аэрапорт, Беласток, боршч Варшава, дзелавіты, добры, еўрапейскі, злоты, каталік, Кракаў, Міцкевіч, неадэкватнасць, паэт, футбаліст, хлеб, чырвоны колер, шакалад, Alfa
2.	Мова 17, віза 4, ежа 4, мяжа 4, пані 3, шляхта 3, карта паляка 2, адукацыя, благародная, Варшава, вясковая смешная мова, гасціннасць, гісторыя, дзяўчына, кроў, культура, паэзія, песня, прыгожая, радзіма, школа, якая
3.	Адзенне 6, якасць 6, грамадзянства 5, пасольства 3, віно, золата, імя, марожнае, панства, паходжанне, пачэнне, светаразуменне, слова

4.	Гасціннасць 5, дружалюбнасць 4, мэтанакіраванасць 4, прыветлівасць 4, ветлівасць 3, працалюбства 3, адкрытасць 2, добрыя 2, дысцыплінаванасць 2, камунікабельныя 2, любоў да сваёй краіны і гісторыі 2, адзін за аднаго, актыўнасць, дрэнных рыс няма, духоўнасць, жаданне дапамагчы, незалежнасць, пазітыў, партыятызм, розум, рэлігійныя, самаўпэўненасць, талерантнасць, шчодрія
5.	(Вельмі 1) хітрыя 9, высакамернасць 3, (залішняя) рэлігійнасць 2, наглыя 2, недавер 2, строгасць 2, эгаістычнасць 2, ганарлівасць, добрых рыс няма, закрытыя, залішняя самаўпэўненасць, некамунікбельныя, падазронасць, подласць, сквапнасць, у некаторай ступені могуць прыніжаць, скрытныя, этнацэнтрызм, хлуслівыя,
6.	Светлыя валасы 8, блакітныя вочы 7, цёмныя валасы 5, стройная постаць 4, асанка 2, постаць 2, русыя валасы 2, светлыя вочы 2, сярэдні рост 2, шэрыя вочы 2, белыя валасы, вялікі нос, вострыя рысы твару, зялёныя вочы, каржакаваты, карыя вочы, маўленне з пш, дж, ч, невысокі, спартыўная зручная вопратка, хада, худы, цёмныя вочы, хуткае
7.	Эліза Ажэшка 12, Міцкевіч 10, Шапэн 7, Стэфан Баторый 6, Каліноўскі 4, Ягайла 4, Касцюшка 3, Панятоўскі 3, Казімір I 2, Лех Валенса 2, Ян Павел II 2, Агнешка Радваньская, Анджэй Дуда, Аўгуст, Балеслаў Хробры, Багушэвіч, Генрык Сянкевіч, Казімір III, Жыгімонт III Ваза, Лех Качынскі, Мары Складоўская-Кюры, Станіслаў Лем, Пілсудскі, Роберт Левандоўскі, Чэслаў Мілаш, Эдзіта Штайн Ядвіга, Яраслаў Качынскі,
8.	Герб 8, сцяг 7, арол 6, бела-чырвоны сцяг 5, гімн 4, белы арол 4, чырвона-белы сцяг 3, “Аўшан”, бела-чырвоны арол на фоне, вершнік на кані, зброя (мячы), Пагоня
9.	Чырвоны 26, белы 22, бела-чырвоны 9, чырвона-белы 4
10.	Нараджэнне Хрыстова 4, алкаголь 2, Вігілія 2, гандаль 2, прымаць гасцей 2, Армія Краёва, Вельканоц, воскресная школа, вучыцца, “Вялікдзень, гатаваць ежу, Зерувка”, Каталіцкае Рождество, піць з палякамі, прадаваць, пызы рабіць, святкаванне каталіцкіх святаў, упрыгожваць дом да Нараджэння Хрыстова

Вынікі асацыятыўнага эксперыменту ілюструюць шэраг характарыстык, з якіх складаецца для беларуса гетэрастэрэатып паляка.

Інфармантам былі прапанаваны стымулы “польскі, польская, польскае”, што, на нашу думку, мела на мэце актуалізаваць у свядомасці атрыбутыўныя словазлучэнні, дзе азначэнне ўтворанае ад этноніма, а азначанае – назва якой-небудзь рэчы, уласцівасці чалавека, што бытуе як устойлівыя выразы-асацыяцыі ў носыбітаў беларускай культуры. Сярод частотных аказаліся: *польская мова, культура, дзяўчына, інтэрвенцыя, архітэктура, вёска, жанчына, мясцовасць, шляхта, гісторыя, нацыя, пані, ежа, кілбаса, традыцыя; польскі менталітэт, народ, чалавек, яблык, пан, Польшча, Еўропа, хлопец, нораў, акцэнт; польскае насельніцтва, грамадзянства, маўленне, адзенне, дойлідства, кіно, жыццё, вымаўленне, свята, спадарства, слова, вяселле, прадпрыемства, сняданне, грамадства*. Цікава, што інфарманты з Гродзеншчыны дапоўнілі гэты спіс наступнымі частотнымі спалучэннямі: *польская якасць,*

карта паляка, мяжа, віза; польскі сусед, горад, рынак, магазін, абутак, сцяг; польскае пасольства. Гэтыя рэакцыі нагадваюць мэты, з якімі беларусы памежных раёнаў наведваюць Польшчу, а менавіта шопінг, і рэаліі, звязаныя з перасячэннем мяжы.

Часта той ці іншы народ успрымаецца праз яго моўнае аблічча. Для беларусаў палякі адрозніваюцца шырокім ужываннем гукаў [пш], што і адзначылі інфарманты ў адказах на розныя пытанні анкеты. А менавіта – як рэакцыя на стымул “польскі”, этнонімы “пшэк” згаданы сярод і станоўчых, і адмоўных рысаў характару (пэўна, для рэспандэнтаў ужо сама лексема ўяўляецца характарыстыкай), сярод сімвалаў краіны, “пшэкац” адзначана сярод звыклых заняткаў палякаў, у апісанні знешнасці як моўны партрэт паляка. У даследаванні В. Патапавай згадваецца на гэты конт, што такія шырокаўжывальныя этнонімы як “пшэк”, “пшэчка” на беларускіх інтэрнэт-парталах “часцей за ўсё <...> ужываюцца ў нейтральных кантэкстах”¹, хоць, на думку У. Падгола, у 1920–1930-я гады гэта лексема “ўтрымлівала пагардлівае стаўленне да палякаў”². Таксама В. Патапава прыгадвае існаванне ў 1990-я гг. на мінскім тэлебачанні перадачы-пародыі на моўныя курсы “Польскі час”, дзе да зразумелых беларусам слоў дадавалася частка “пшэ-”³, якая такім чынам выступала як індэнтыфікатар паляка, адрозненне паляка і беларуса.

Цікава, што тут зноў дарэчы будзе прыгадаць вытокі такіх меркаванняў – традыцыйную беларускую культуру. З моўнай дыстанцыі паміж палякамі і беларусамі вынікае “прыналежнасць палякаў да свету «антыкультуры»”⁴: “Так, паводле ўяўленняў беларусаў, мазуры (этнаграфічная група палякаў), як і жывёлы, нараджаліся сляпымі («Мазуры родзяцца сляпыя», «Мазур да сёмага дня сляпы») і мелі асаблівую фізічную адзнаку («У кожнага мазура чорнае паднябенне»). <...> Як і з іншымі чужаземцамі, з палякамі (хоць і значна радзей) суадносіліся надзвычайныя чарадзейныя здольнасці”⁵ Польская мова згадваецца ў беларускіх загадках, “суаднесена ў загадках з прыроднымі катэгорыямі: «Выйдзе на поле, надзьмецца, як мех, заржэ па-конску, залапоча па-польску» (гусь), “Ляціць конь заморскі, іржэ па-польскі, а хто яго заб’е – сваю кроў пралье» (камар)”⁶. Такім чынам, для беларусаў польская мова маркіруе “чужы” свет, адной з прымет якога з’яўляецца незразумеласць.

Адной з задач даследавання было вылучыць станоўчыя і адмоўныя меркаванні пра палякаў. Сярод станоўчых рыс характару палякаў рэспандэнты называлі: дабрыня (17), гасціннасць (16), працалюбства (14), патрыятызм (7 рэакцый, па-рознаму вербалізаваных), адкрытасць (7),

¹ О.В. П о т а п о в а, *Польша и поляки...*, с. 223.

² У. П а д г о л, *Стэрэатыпы паляка...*, с. 66.

³ О.В. П о т а п о в а, *Польша и поляки...*, с. 223.

⁴ Л. Д у ч ы ц, У. Л о б а ч, *Палякі...*, с. 346.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

сур'ёзнасць (6), мэтанакіраванасць (5), дружалюбнасць (5), прыветлівасць (5), ветлівасць (5), камунікабельнасць (5), дабрадушнасць (3), дабразычлівасць (3).

Сярод адмоўных рыс хітрасць (12), ганарлівасць (8), сквапнасць (4), высакамернасць (3). Трэба адзначыць, што станоўчых рыс інфарманты адзначылі больш у параўнанні з адмоўнымі. Гэта можа сведчыць пра вобраз паляка са станоўчай канатацыяй у сучаснай беларускай свядомасці. Таксама цікава адзначыць, што на Гродзеншчыне былі інфарманты, якія адзначалі, што станоўчых ці адмоўных рыс у характары паляка ўвогуле няма, што ўказвае на вельмі эмацыянальнае стаўленне да суседзяў, магчыма, праз непасрэдня паспяховыя ці няўдалыя кантакты.

У візуальным партрэце паляка рэспандэнты пераважна адзначылі светлыя валасы і светлыя вочы (часта канкрэтызавана – блакітныя), сярэдняга росту, стройныя постацы, з вусамі, хаця інфарманты з Міншчыны ўяўляюць паляка з цёмнымі валасамі і светлымі вачыма.

Што да знакамітых асоб, прыгаданых у сувязі з Польшчай, то інфарманты з розных рэгіёнаў называлі розныя імёны. Інфарманты з Міншчыны маюць самы сціплы шэраг імёнаў, дзе часцей за ўсё згадваецца Адам Міцкевіч (29), Манюшка (2), Касцюшка (2), Рушчыц, Пілсудскі, Шапэн. Сярод выбараў рэспандэнтаў з Віцебшчыны самымі частотнымі былі Касцюшка (12), Пілсудскі (7), Шапэн (6), Міцкевіч (7), Ягайла (4), Ядвіга (2), Каліноўскі (2). Частотныя рэакцыі прадстаўнікоў Гродзеншчыны: Эліза Ажэшка (12), Міцкевіч (10), Шапэн (7), Стэфан Баторый (6), Ягайла (4), Каліноўскі (4), Касцюшка (3), Ян Павел II (2), Казімір I (2). Відавочна, што сярод прыярытэтных у тым ліку імёны тых асоб, хто цесна звязаны з Гроднам (Эліза Ажэшка, Стэфан Баторый). Адзначым таксама, што ў інфармантаў з Гродзеншчыны дыяпазон асацыяцый значна больш разнастайны: Аўгуст Панятоўскі, Лех Валенса, Лех Качынскі, Эдзіта Штайн, Пілсудскі, Казімір III, Ядвіга, Марыя Складоўская-Кюры, Балеслаў Хробры, Чэслаў Мілаш, Генрых Сінькевіч, Багусшэвіч, Агнешка Радваньская, С. Лем, Жыгімонт III Ваза, Роберт Левандоўскі, Анджэй Дуда, Яраслаў Качынскі. Мяркуем, гэта звязана з непасрэднай блізкасцю да польскай мяжы: жыццём суседзяў – палітыкай, спортам, літаратурай, кіно – цікавяцца, бо гэта суседзі, а з іншага боку, магчыма, актыўна вядзецца папулярызацыя польскай культуры ў гэтым рэгіёне. Акрамя таго, у памежным рэгіёне павялічваецца колькасць жыхароў, якія маюць польскія карані ці родзічаў у суседняй краіне. Маркерам таго, што адбылося анкетаваанне моладзі, выступае шэраг імёнаў вядомых і папулярных у сеціве ігракоў камп'ютарных гульняў (Neo, Tag, Snax, Bualy).

Трэба зазначыць, што частотныя імёны-рэакцыі – Адам Міцкевіч, Тадэвуш Касцюшка, Пілсудскі, Шапэн можна залічыць у шэраг прэцэдэнтных імёнаў-сімвалаў. “Пры функцыянаванні імені-сімвала, не звязанага з якім-небудзь канкрэтным прэцэдэнтным тэкстам, – згадвае

В. Красных, – можа мець зварот не да інварыянта ўспрымання прэцэдэнтнай сітуацыі, бо нейкай адной прэцэдэнтнай сітуацыі, звязанай з гэтым імем не існуе, а да інварыянта ўспрымання прэцэдэнтнага імя, што валодае некаторым мінімальным наборам дыферэнцыяльных прымет”¹. Для згаданых імёнаў можна назваць адной з прымет вялікую любоў да сваёй Радзімы і змагарскі запал барацьбы за яе незалежнасць.

На пытанне пра польскія сімвалы частотнымі адказамі былі сцяг, герб, арол, гімн. Асацыяцыі рэспандэнтаў карэлююць непасрэдна з дзяржаўнай сімволікай, а не з нейкімі алегарычнымі, метафарычнымі ўваабленнямі краіны. Мяркуем, гэта звязана з уяўленнямі пра палякаў, як пра вельмі патрыятычную нацыю, што падмацавана асацыяцыямі кшталту “сцяг на кожным доме” і згадванні патрыятычнасці як адной з характэрных польскіх рыс. Пры называнні сімвалаў, інфарманты акцэнтавалі ўвагу не толькі на апелятывах, але і на азначэннях да іх: бела-чырвоны сцяг, белы арол, бела-чырвоны арол. Прыгадвалі атрыбутыку, што звяртала да дзяржаўных сімвалаў: сцяг “Пагоня”, вершнік на кані, зброя (мячы). Дзяржаўную сімволіку нагадваюць і колеры, што інфарманты абралі, асацыюючы іх з Польшчай. На пытанне “Назавіце колер (колеры) ці колеравую гаму, што асацыюецца з Польшчай”, рэспандэнты з Гродзеншчыны назвалі выключна наступныя: чырвоны 26, белы 22, бела-чырвоны 9, чырвона-белы 4. Чырвоны колер фаварыт ва ўсіх рэгіёнах. У мінскім рэгіёне яшчэ сярод частотных называлі зялёны.

Вобраз народа складаецца ў тым ліку і з яго традыцыйных заняткаў. На пытанне, якая традыцыя, звычай нешта рабіць асацыюецца ў вас з палякамі, інфарманты часцей за ўсё прыгадвалі святкаванне Нараджэння Хрыстова і рэаліі, якія з гэтым звязаны: Вельканоц, Вігілія, прымаць гасцей, гатаваць ежу, пызы рабіць, упрыгожваць дом да Нараджэння Хрыстова, кірмаш з нагоды Нараджэння Хрыстова, куцця, Каталіцкае Божае нараджэнне.

Шэраг рэакцый малююць палякаў як аматараў выпіць: алкаголь, піць з палякамі, “Зерувка”; як гандляроў: прадаваць, гандаль. Апошнія асацыяцыі падмацаваны такой адзначанай у характары палякаў рысы, як прадпрымальнасць.

Акрамя таго, адзначана рэлігійнасць палякаў праз згадванне рэлігійных свят і дзеянняў, якія іх суправаджаюць: хадзіць да касцёла, святкуюць усе рэлігійныя святы, Дзень усіх святых, Свята трох каралёў, Дзень Папы рымскага, Дзень святога Мікалая, Багаяўленне, калядныя дабрачынныя вечары, святкаванне каталіцкіх святаў, нядзельная школа, Пасха.

Цікава, што інфарманты прыгадвалі і некаторыя рэчы, уласцівыя беларускай культуры: святкаваць Купалле, напрыклад, што звязана, верагодна, з разуменнем пра збліжэнне польскай і беларускай культур. Асоба Кастуся Каліноўскага, які вядомы ў свеце як прадстаўнік бараць-

¹ В.В. Красных, *Этнопсихолінгвістыка...*, с. 97.

бы за незалежнасць беларускай нацыі, названая ў шэрагу імёнаў суаднесены з Польшчай, магчыма, з прычыны месца яго нараджэння на памежнай тэрыторыі (вёска Мастаўляны Гродзенскага павету (цяпер у Падляшскім ваяводстве Польшчы).

Як паказвае прааналізаваны матэрыял, вобраз паляка ў сучаснай беларускай свядомасці адрозніваецца ад уяўленняў, зафіксаваных у традыцыйнай культуры ранейшага часу. Гэта вобраз, які мае ў сабе больш станоўчых якасцяў характару (такіх як дабрыня, гасціннасць, сур'ёзнасць, мэтанакіраванасць, шчырасць, дружалюбнасць, прыветлівасць, ветлівасць, працалюбства і інш.), але мае і адмоўныя (ганарлівасць, сквапнасць, хітрасць, высакамернасць, скрытнасць, недаверлівасць, нахабства). Неад'емным складнікам з'яўляецца рэлігійнасць у звязе з рытуальнасцю, што выражаецца ў дбайным адзначэнні свят з усімі суправаджальнымі атрыбутамі. Рытуальнасць у звязе са шчырым патрыятызмам характару паляка выяўляецца праз аб'ектывацыю рэспандэнтамі гэтых рыс у дзяржаўных сімвалах (сцяг, герб, гімн, арол, пагоня, бела-чырвоная колеравая гама) і прэцэдэнтных імёнах, адной з прымет якіх таксама з'яўляецца моцнае пачуццё перажывання за незалежнасць Радзімы.

Sviatlana Liasovich

The Image of Polish in Belarusian Culture (Following the Results of an Associative Experiment)

A b s t r a c t

The article deals with functioning of a person's concept of the world in the unified form of stereotypes. Certain perception models accepted in a historical community have caused the recognition and interpretation of the world with prior social experience taken into account. The concept of an ethnic stereotype as a significant and emotionally marked idea of a nation has been revealed. Residents of Belarus from several regions (Vitebsk, Polotsk, Minsk, Hrodna) have been elected as respondents of an associative experiment. It has been shown how the concept of the Polish ethnos among Belarusians can differ, depending on the region of their residence. The results of the associative experiment have illustrated a number of characteristics which form a hetero-stereotype of a Pole in the mind of a Belarusian. The author has marked the reactions with positive and negative connotations which comprise a stereotypic image of a Pole. An attempt to reveal the background for formation of such stereotypes has been made.